

KUTADGU BİLİĞ'DE “KÜ”*

“Kü” in “Kutadgu-Bilig”

*Erdoğan BOZ***

Özet

Bu yazıda “şöhret” anlamına gelen “KÜ” kelimesi üzerinde duruldu. Bunun için öncelikle, Kutadgu Bilig’de “KÜ” ve türevi olan “KÜLÜG” kelimelerinin geçtiği beyitler tespit edildi ardından elde edilen malzemeden yola çıkılarak kelimelerinin; ses, şekil ve sözlük bilgisi (dizin) açısından tahlilleri yapıldı ve nihayet kelimelerin çeşitli yapılar içinde kazandığı anlamlar verildi.

Anahtar Kelimeler: Kutadgu Bilig, Karahanlı Türkçesi, Kü/Külüg

Abstract

In this article “KÜ” meaning “Fame” was emphasized. Firstly, the verses where “KÜ” and its derivative “KULUG” are mentioned in Kutadgu Bilig were determined. And then, these words were analyzed in the aspect of phonetics, morphology and lexicology with the help of materials received. Finally, the meaning of words taken in the various structures were stated.

Key Words: Kutadgu Bilig, Karahanlı Turkish, Kü/Külüg

Yazımızda kullandığımız referans rakamları, Reşit Rahmeti Arat’ın, *Kutadgu Bilig I (Metin)* adlı çalışmasındaki beyit numaralarıdır.¹ Yine çeviriyazısı verilmiş beyitlerin parantez içinde verdiğimiz karşılıkları ise Reşit Rahmeti Arat’ın günümüz Türkçesine aktarmalarıdır.²

I. Kutadgu Bilig’de “KÜ”

Kutadgu Bilig’de toplam 43 yerde (beyitte) geçen “KÜ” ve türevi olan “KÜLÜG” kelimelerini, ses, şekil ve sözlük bilgisi olmak üzere üç başlık altında ele alacağız.

1. Ses Bilgisi

Kutadgu Bilig’de “KÜ” ve türevi olan “KÜLÜG” kelimelerinin ses bilgisi açısından değişken şekilleri yoktur.

Ahmet Caferoğlu, Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü’ne kelimenin değişken şekillerini şöyle almıştır: **kö, kög, kö+lüg, küg.**

Caferoğlu ayrıca, kelimenin; **küü** ve **küü+lüg** şeklinde uzun ünlülü şekillerini de vermiştir.³ Söz konusu tespitlere, daha başka eserlerde de rastlamak mümkündür.

* Bu yazı, Kırgızistan Atatürk Alatoov Üniversitesi’nce Bişkek’te 26 Mayıs 2005 tarihinde düzenlenen “Günümüz Dünyasında Yusuf Has Hacip ve Fikirleri” sempozyumunda sunulan bildirden yola çıkılarak hazırlanmıştır.

** Doç. Dr., Afyon Kocatepe Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi

¹ Reşit Rahmeti Arat, *Kutadgu Bilig I Metin*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1979.

² Reşit Rahmeti Arat, *Kutadgu Bilig II Çeviri*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1991.

³ Ahmet Caferoğlu, *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*, Türk Dil Kurumu Yayınları, İstanbul, 1968.

Bu bilgilerden, kelimenin Eski Türkçe'nin Karahanlı öncesi devirlerinde değişken şekiller gösterdiğini ve uzun bir ünlüye sahip olduğunu çıkartıyoruz.

2. Şekil Bilgisi

2.1. Yapı Bakımından

2.1.1. Kök Kelime

Kü : 87, 102, 458, 1711, 2060, 2279, 2320, 2329, 2368, 2945, 3077, 3173, 3265, 3429, 4097, 4474, 5043, 5287, 5585, 5891, 6502.

Bu üç neñke bolma yakın koşması

Küyer ot akar suv bu begler **küsi (4097)**

(Şu üç şeye yakın komşu olma; yanar ateş, akar su ve bu beylerin şan ve şöhreti)

2.1.2. Türemiş Kelime

Kü+lüg : 852, 1457, 1694, 1797, 2081, 2083, 2286, 2298, 2430, 2618, 3071, 3167, 3355, 3408, 3517, 4092, 4136, 4525, 4982, 5180, 5782, 5785.

Uluğ boldı iş tuş ara belgölüg

Beğük boldı begler ara bu **kölüg (1694)**

(Eşi akranı arasında yükselmiş olduğu gibi, şöhreti ile beyler arasında da büyüklerden oldu.)

2.2. Anlam ve Görev Bakımından

2.2.1. Anlamlı Kelime Olarak

2.2.1.1. İsim

Çawı küsi : 458.

Kü çaw at : 1711, 2320, 6502.

kü : 2329, 2368, 4097.

Kü(si) çaw(t) : 2060, 3173.

Çadaşlıg kişi **küsi** çawı beğük

Adaşlıg kişi atı savı beğük **(3173)**

(Akrabaları olan kimsenin nam ve şöhreti büyüktür; arkadaşları olan insanın adı ve sözü muteberdir.)

2.2.1.2. Birleşik Fiil (İsim+Yardımcı Fiil)

atı küsi yağ- : 3429.

athğ külüg bol-	: 1797.
çawı küsi bar-	: 102.
çawhğ külüg bol-	: 2083, 2298, 4092.
kü çawın ıd-	: 2495.
kü yağ-	: 5043, 5287, 5891.
külüg bol-	: 5782.
külüg çawıq-	: 3371.
küsi çawı yet-	: 87.
küsi çawıq-	: 3077, 3265.
küsi yağıl-	: 4474.
küsin bedüt-	: 2279.
küsin yorit-	: 5585.

Bu yañlıg turur bu ajuñ öñdüsü

Yayıg dünyā devlet **çawıkar küsi (3077)**

(Dünyanın adeti böyledir; dönek dünya ve devletin adı böyle çıkmıştır.)

2.2.2. Görevli Kelime Olarak

2.2.2.1. Sıfat

2.2.2.1.1. Külüg+isim/kelime grubu

külüg (kişi) : 1694.

külüg çawhğ ersig : 4525.

Tümen miñ **külüg çawhğ ersiglerig**

Tişiler anı yirke kömdi tirig **(4525)**

(Bu kadınlar binlerce namlı ve şöretli kahramanı diri diri yere gömmüşlerdir.)

2.2.2.1.2. İsim +külüg (Tersine Çevrilmiş Sıfat Tamlaması)

er külüg : 2286.

Ayıqlıg turur bu ölüm belgülig

Ödi kelmeginçe er ölmez **külüg (2286)**

(Ölüm için, hiç şüphesiz ecelin gelmesi lazımdır. Eceli gelmeden hiçbir yiğit ölmez.)

2.2.2.2. Ünlem Grubu (Ünlem+isim)

ay athğ külüg : 2081.

(ay) ersig külüg : 2618, 3167, 3408.

(ay) külüg : 852, 2430, 3355, 3517, 4136, 4982, 5180, 5785.

ay bilge külüg : 1457.

Kişike tusulmaz kişi ol ölüg

Tusulğıl ölüg bolma **ersig külüg (3408)**

(Başkalarına faydası dokunmayan insan ölü gibidir, faydalı ol, ölü olma, ey mert yiğit.)

3. Sözlük Bilgisi (Dizin)

Asıl dikkat çekmek istediğimiz yer burasıdır. Bizim çeşitli kelime grupları içinde anlamlarını verdiğimiz yapıların önemsenmesidir. Çünkü, Reşit Rahmeti Arat'ın fişleyip bıraktığı sonradan Osman Fikri Sertkaya, Kemal Eraslan ve Nuri Yüce tarafından oluşturulan dizinde⁴ “kü” ve “külüg” kelimeleri madde başı olarak yer almış ve yalnızca referanslar verilmiştir. Ancak bu kelimelerin oluşturduğu -bizim tespit ettiğimiz ve aşağıda anlamlarını verdiğimiz- ikileme, üçleme ve birleşik fiil yapıları dikkate alınmamıştır.

3.1. Kelime Grupları

3.1.1. Birleşik Fiil

3.1.1.1. İkileme+Yard. Fiil

atı küsi yağ- : Namı, şöhreti yayılmak; 3429.

Negü tir, eşitgil kişi eğgüsi

Bu eğgü bile **yağmış atı küsi (3429)**

(İyilik ile nam ve şöhret kazanmış olan insanların iyisi ne der, dinle)

atlıg külüg bol- : Namlı, şöhretli olmak; 1797.

Bayat kimke birse ‘ināyet ülüg

Tilekke tegir **boldı atlıg külüg (1797)**

(Tanrı kime inayet eder ve kısmet verirse, o dileğine kavuşur, şöhret sahibi olur.)

çawı küsi bar- : Şanı, şöhreti yayılmak; 102.

Ajunda **çawı bardı** hağan **küsi**

Körümegli közlerde kitti usı **(102)**

(Hakanın namı, şanı dünyaya yayıldı; onu görmeyen gözlerin uykusu kaçtı.)

çaw(ı) kü(si) yağıldı : Şanı, şöhreti yayılmak; 458.

Tözü ilke tegdi ilig eğgüsi

⁴ O. Fikri Sertkaya, Kemal Eraslan, Nuri Yüce; **Kutadgu Bilig Dizini**, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, İstanbul, 1979.

Ajunka yağıldı bu çawı küsi (458)

(Hükümdarın bu iyiliği, bütün memlekete sirayet etti; onun nam ve şöretini dünyaya yayıldı.)

çawluğ külüg bol- : Şanlı, şöretli olmak; 2083. 2298, 4092.

Yüzi körki körklüg kerek beg yülüg

Boğı ortu bolsa ne çawluğ külüg (2083)

(Bey güzel yüzlü, saçı sakalı düzgün, yakışıklı ve orta boylu olmalı; aynı zamanda nam ve şöret sahibi bulunmalıdır.)

kü çawın ıđ- : Şöhretini, şanını yaymak; 2945.

Bu yağlığ kişi birle begler bedür

Yağı boynı yençer kü çawın ığur (2945)

(Beyler böyle yükselir, düşmanın boynunu ezer, kendilerinin nam ve şöretini yayarlar.)

küsi çawı yet- : Şöhreti, şanı yayılmak; 87.

Biri kında çığtı sunup il tutar

Biri küsi çawı ajunka yeter (87)

(Biri kınından çıkınca ona memleketler sunar; biri nam ve şöretini dünyaya yayar.)

3.1.1.2. kü/külüg+Yard. Fiil

kü yağ- : Şöhreti yayılmak; 5043, 5287, 5891.

Negü tir eşitgil böke yawğusı

Ukuš birle yađmış ajunka küsi (5043)

(Aklı ile dünyaya şöretini yaymış olan Böke yavgusu ne der, dinle)

külüg bol- : Şöhretli olmak; 5782.

Özün buldı ni'met kamuğ edğülüg

Yağıldı atıñ ilde bolduñ külüg (5782)

(Sen her türlü nimet ve iyilikleri buldun; adın memlekete yayıldı ve sen de meşhur oldun.)

külüg çawıķ- : Şöhretli olmak; 3071.

Negü tir, eşitgil kutı belgülüg

Ėutı birle ilde çawıķmış külüg (3071)

(Saadete eren ve bu suretle memlekete adını yayan ve şöretli bulunan insan ne der, dinle.)

küsi çawıķ- : Şöhreti yayılmak; 3077, 3265.

Negü tir eşitgil tejik bilgesi

Tejik bilgeleri **çawıķar küsi (3265)**

(İranlı alim ne der, dinle; İranlı alimlerin şöhreti büyüktür.)

küsi yağıl- : Şöhreti yayılmak; 4474.

özün bulğa iki ajun eğgüsi

atın eğgü bolğay **yağılğay küsi (4474)**

(Böylece kendin her iki dünya nimetini elde edersin; iyi nam kazanırsın ve şöhretin dünyaya yayılır.)

Küsin bedüt- : Şöhretini yaymak; 2279.

Қılıңın tilese kamuğ arzusın

Urup alsa birse **bedütse küsin (2279)**

(O bütün arzusunu kılıcı ile istemelidir; vurmalı, almalı, vermeli ve böylelikle şöhretini büyütmelidir.)

küsin yorit- : Şöhreti yayılmak; 5585.

Buğun bulsa ötrü begi eğgüsin

Begi bulsa inçlik **yoritsa küsin (5585)**

(Böylelikle halk beyinin iyiliğini görür; bey de huzura kavuşur ve dünyaya şöhretini yayar.)

3.1.2. Sıfat Tamlaması

3.1.2.1. İkilme+İsim

Külüg çawlığ ersig : Şöhretli, şanlı yiğit; 4525.

Tümen miñ **külüg çawlığ ersiglerig**

Tişiler anı yirke kömdi tirig **(4525)**

(Bu kadınlar binlerce namlı ve şöhretli kahramanı diri diri yere gömmüşlerdir.)

3.1.2.2. Külüg+İsim

Uluğ boldı iş tuş ara belgülüg

Beğük boldı begler ara bu **külüg (1694)**

(Eşi akranı arasında yükselmiş olduğu gibi, şöhreti ile beyler arasında da büyüklerden oldu.)

3.1.2.3. İsim +külüg (Tersine Çevrilmiş Sıfat Tamlaması)

Ayıklığı turur bu ölüm belgülig

Ödi kelmeginçe er ölmez **külüğ (2286)**

(Ölüm için, hiç şüphesiz ecelin gelmesi lazımdır. Eceli gelmeden hiçbir yiğit ölmez.)

3.1.3. Ünlem Grubu

3.1.3.1. Ünlem+İkileme

Ay athğ külüğ : Ey namlı, şöhretli; 2081.

Talu beg bolayın tise belgülig

Talu tutğu erdem **ay athğ külüğ (2081)**

(Seçkin bir bey olabilmek için, fazilete kıymet vermelidir, ey namlı meşhur.)

3.1.3.2. Ünlem+ Sıfat Tamlaması (Tersine Çevrilmiş)

(Ay) ersig külüğ : (Ey) şöhretli yiğit; 2618, 3167. 3408.

Tükel bay bolayın tise belgülig

Köñül baylıkı kol **ay ersig külüğ (2618)**

(Tam manası ile zengin olmak istersen, hiç şüphesiz gönül zenginliği dile ey şanlı yiğit.)

Ay bilge külüğ : Ey şöhretli bilgin; 1457.

Negü tir eşitgil **ay bilge külüğ**

Bu sözdin kötürgil özünke ülüğ **(1457)**

(Ey hükümdar, meşhur alim ne der, dinle; bu sözden kendine hisse çıkar.)

3.1.3.3. Ünlem+Külüğ

(Ay) külüğ : (Ey) şöhretli; 852, 2430, 3355, 3517, 4136, 4982, 5180, 5785.

Saņa kıldı ilig kamug eğgülig

Yanıtı kereksizmi yandru **külüğ (5785)**

(Hükümdar sana her türlü iyilikleri yaptı, ey şöhretli insan, buna mukabele etmek gerekmez mi?)

3.1.4. İkileme

Kü(si) çaw(ı) : Şöhret(i), şan(ı); 2060, 3173.

Ağın ma bu biş neñ yırağ tutğu beg

Atı edgü bolsa **kü çaw bolğu teg (2060)**

(İyi nam ve şöhretle adının yayılmasını isterse, bey bir de şu beş şeyi kendinden uzak tutmalıdır.)

3.1.5. Üçleme

Kü çaw at : Şöhret, şan ve nam ; 1711, 2320, 6502.

Tilemedim özke **kü, çaw, edgü at**

Kişi asğı ıoldum öz erse ya yat **(6502)**

(Ben kendime şan ve şöhret veya iyi ad dilemedim; yakın olsun uzak olsun ben her iyiliğini istedim.)

3.2. Kelime

3.2.1. kü : şöhret; 2329, 2368, 4097.

Bu erdem bile bolsa sü başçısı

Yağı sançğa yağğa yağınını **küsi (2329)**

(Ordu kumandanı bu faziletlere sahip olursa, düşmanını vurur ve onun şöhretini yere serer.)

Sonuç

Kutadgu Bilig’de geçen “KÜ” ve türevi olan “KÜLÜĞ” kelimeleri üzerine yaptığımız bu çalışma sonucunda; kelimelerin ses bilgisi açısından değişken şekillerine rastlanmamıştır. Ancak Eski Türkçenin Karahanlı öncesi devirlerinde kelimelerin değişken şekilleri olduğu gibi ünlüsünün de uzun olduğu anlaşılmaktadır. Şekil bilgisi açısından bakıldığında ise; basit (kök) kelime sayısı 21, +lüg ekli türemiş kelime sayısı 22’dir. Anlam bakımından “kü” kelimesi; 9 yerde isim ve 18 yerde birleşik fiil (isim+yardımcı fiil); görev bakımından ise 3 yerde sıfat ve 13 yerde ünlem grubu olarak kullanılmıştır. Sözlük bilgisi (dizin) açısından ise kelimelerin değişik yapılarda (kelime grubu; isim (ikileme)+yardımcı fiil yapısında; 9 kez, isim+yardımcı fiil yapısında; 10 kez, sıfat tamlamasında; 2 kez, ünlem grubu yapısında ise; 13 kez, ikileme; 2 kez, üçleme; 3 kez ve tek kelime olarak; 3 kez kullanılmıştır.) kazandığı anlamlar verilmiştir.